

3.6. Świadomość językowa mieszkańców wsi

Autor: Halina Karaś

Pojęcie świadomości językowej jest różnie rozumiane w językoznawstwie. Jesteśmy w stanie określić typ świadomości językowej, jej rodzaj, czyli to, jaka ona jest oraz przypisać ją komuś. Jej poziom badają językoznawcy wśród różnych grup społecznych. Najczęściej mianem świadomości językowej określa się wszelkie sądy i poglądy o języku, a także postawę użytkowników języka wobec własnej lub cudzej mowy. Językoznawcy wyróżniają na ogół kilka poziomów świadomości językowej, a więc najprostszy, kiedy tylko dostrzega się, iż inni mówią inaczej niż my; następny, kiedy dostrzega się, że różnice w języku są zależne od regionu, poziom kolejny to zdolność intuicyjnego uzasadniania swojego wyboru języka, najwyższy natomiast polega na umiejętności uzasadnienia swoich sądów, wyborów językowych, czyli na posiadaniu wiedzy o języku, jego systemie i funkcjonowaniu. Świadomość językowa mieszkańców wsi nie została wystarczająco zbadana. Badania takie prowadzono tylko w niektórych regionach. Informatorzy oceniali własny język, język mieszkańców wsi sąsiednich, miast, wskazywali różnice między dawnym a obecnym językiem wsi. Uzyskane odpowiedzi ukazywały stopień świadomości językowej badanych społeczności wiejskiej. W zależności od regionu różnie są wartościowane dwie podstawowe odmiany polszczyzny – język ogólnopolski i gwary. Na dużych obszarach gwarowych (np. Mazowsza, dużej części Wielkopolski, Małopolski) w świadomości ich mieszkańców gwara jest oceniana gorzej niż polszczyzna ogólna i wyraźnie niżej lokowana w hierarchii odmian języka polskiego. Język mieszkańców miasta ludność tych terenów wiejskich na ogół utożsamia z językiem literackim, pełniącym funkcję języka wyższego i lepszego. Przed II wojną światową gwara w życiu chłopów pełniła ważną rolę, była przede wszystkim głównym środkiem komunikacji, integrowała ich, kształciła poczucie odrębności kulturowej. Każdą próbę mówienia językiem miasta odbierano źle, jako chęć oderwania się od gniazda rodzinnego, negacje wyznawanych przez wieki wartości, norm kulturowych pielęgnowanych i przekazywanych z pokolenia na pokolenie. Obecnie nastąpiło przewartościowanie odmian języka, polszczyzna ogólna stała się językiem prestiżowym, także w społeczności wiejskiej, spychając na dalszy plan gwarę. Są jednak i takie regiony, gdzie gwara cieszy się dużym prestiżem, jest wartościowana wysoko, nie gorzej niż polszczyzna ogólna. Wiąże się to na ogół z lepszym zachowaniem gwary, z różnymi działaniami promującymi odmiany gwarowe. Dotyczy to w szczególności Śląska, gdzie użytkownicy dialektu śląskiego mówią już nie o dialekcie, a odrębnym języku śląskim (zob. Czy istnieje śląski język literacki?). Dotyczy to – w nieco mniejszym stopniu – takich regionów, jak: Podhale, Spisz, Orawa w południowej Małopolsce, czy Kurpie na Mazowszu. Ożywienie ruchów regionalnych, lokalnych, promujących także gwarę danego regionu jako jeden z najważniejszych wyznaczników tożsamości regionalnej (lokalnej), widać także na innych obszarach, np. na Kociewiu, w Borach Tucholskich, w wielu częściach Wielkopolski, Małopolski (np. Kieleckie). Z przeprowadzonych wielu badań języka środowisk wiejskich wynika, że mieszkańcy wsi w domu posługują się inną odmianą języka a w komunikacji z sąsiadami, księdzem, w sklepie, urzędzie, mieście inną. Większość użytkowników gwary dostosowuje swój sposób mówienia do sytuacji, w której się znajdują, okoliczności i towarzystwa. Respondenci dopasowują swój sposób mówienia do rozmówcy zwłaszcza wtedy, gdy uważają jego język za lepszy. Dostosowując się, pokazują, iż nie są gorsi i również potrafią się ładnie i poprawnie wysławiać. Mieszkańcy wsi są zatem współcześnie na ogół dwulektalni (swoiście dwujęzyczni) w kontaktach językowych, w zależności od rozmówcy dokonują wyboru odpowiedniej odmiany języka, wówczas dochodzi do tzw. przełączania rejestru języka zwanego też przełączaniem kodu, na gwarę lub język ogólny, a najczęściej na kod mieszany, zawierający elementy systemu ogólnego i gwary. Wspomniane zjawisko zachodzi poza ich własnym środowiskiem językowo-kulturalnym, czyli poza wsią, w kontaktach z użytkownikami polszczyzny ogólnej.